

DR. BERECKZI SÁNDOR

Szeged

Imre Sándor gondolatai a családi nevelésről

A negyven éve (1945-ben) meghalt Imre Sándor, a XIX. század vége és a XX. század első felének kétségtelen egyik meghatározó pedagógiai egyénisége. Mind elméleti munkássága, mind gyakorlati pedagógiai tevékenysége – elsősorban a tanárképzés területén – alapvetően határozta meg a magyar pedagógiai gondolkodást. A közoktatás területén betöltött különböző funkcióiban (középiskolai tanár, főiskolai tanár, főiskolai igazgató, egyetemi tanár, kultuszminiszter, államtitkár) mint szervező és mint vezető is bizonyította képességeit, és így jelentős szerepet vállalt a magyar közoktatásügy irányításában is.

Munkásságának értékelésében elsősorban az elméleti neveléstudomány szerepét és jelentőségét emeljük ki. Kétségtelen, hogy a magyar neveléstudomány koncepciójának kidolgozásában nagy lépéssel vitte előre a tudományág fejlődését. Különösen a nemzetnevelés, a személyiségpedagógia elveinek megfogalmazásában és sokoldalú felhasználásában adott egységes elméleti alapot pedagógiai, közoktatáspolitikai gondolatainak. Meghatározó volt tevékenysége a tanító- és tanárképzés területén is, főleg a pszichológiai és pedagógiai tárgyak tantervi anyagának kidolgozásában, oktatásában, valamint a gyakorlati tanárképzés rendszerének kidolgozásában. Mint tanár, nagy hatást gyakorolt tanítványaira személyiségével, előadásainak logikus okfejtéseivel.

Pedagógiai gondolatainak gazdag anyagából most csak egy területet szeretnék kiemelni. 1926-ban jelent meg Imre Sándor egyik könyve, amely a Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság és a Budapesti Népművelési Bizottság által szervezett Szülők Iskolájának 1923/24. és 1924/25. évben tartott előadásait tartalmazza. Imre Sándornak ez a kis könyve az eddigi értékelésekben nem kapott kellő figyelmet, amit az is mutat, hogy a művelődéspolitikai rendszeréről írt, és 1969-ben megjelent könyvében Imre Sándor műveinek felsorolásakor a családi nevelésről írt könyvet nem említi meg. E könyv jelentőségét pedig az is aláhúzhatná, hogy a magyar pedagógiai irodalomban addig nem jelent meg egy ilyen nagy igényű, a családi nevelés teljességét átfogó, elemző mű. Valóban, Imre Sándor ebben a könyvében elsőnek tesz kísérletet arra, hogy a családi nevelés egészét megvizsgálja, és alapos elméleti megalapozottsággal segítsen a családi nevelés gyakorlatának. A könyv címe: „A családi nevelés főkérdései. Bevezetés a szülői gondolkodásba.”. Nagyon lényegesnek tartom az alcímet: Imre Sándor fő célja ugyanis az, hogy elméleti fejtegetéseivel kialakítsa vagy átalakítsa azt a szülői szemléletet, elméleti és gyakorlati felkészültséget, amely a helyes és eredményes családi nevelést biztosítja. A könyv előszavában célkitűzését így fogalmazza meg: „Feladatokat nem abban látom, hogy ismereti anyagot közöljek, hanem abban, hogy a szülőkből a család nevelői feladatait és a gyermekek jövőjéért való felelősséget tudatossá tegyem. Nem valami pedagógiai receptgyűjteményt óhajtottam szerkeszteni, hanem a személyes megfontolás segítése, esetleg megindítása volt a célom.”. Mielőtt a könyv egy-két gondolatát kiemelném, már most utalnék arra, hogy Imre Sándor az egész családi nevelés alaptételét a szülői felelősségben fogalmazta meg. Érdemes lenne mint problématorténeti témát kezelni, a magyar családi nevelés történeti korszakait, összevetve a magyar társadalom fejlődésével, valamint a magyar közoktatásügy előtt

álló feladatokkal. Ebben a fejlődési folyamatban lehetne még világosabban látni és még egyértelműbben értékelni Imre Sándor gondolatait a családi nevelésről. E könyvében nem szentel külön fejezetet a magyar társadalom akkori helyzetének elemzésére, az egyes családi nevelési problémák vizsgálatakor azonban nagyon konkrétan mutat rá a társadalom, az iskola és a családi nevelés összefüggéseire. Óhatatlanul felvetődik Imre Sándor e könyvével kapcsolatban az összehasonlítás igénye is, a neveléstörténet másik nagy egyéniségének, Makarenkónak ugyancsak a családi nevelésről 1937-ben tartott rádióelőadásainak gondolataival. Nemcsak az időbeli eltérés, de a különböző társadalmi helyzet különbözősége ellenére is nagyon sok közös gondolatot fedezhetünk fel e fontos nevelési kérdésben a két szerzőnél. Egyik ilyen alapvető megállapítása mindkét szerzőnek például az, hogy a családi nevelésben legdöntőbb a család egészének szervezettsége, életstílusa, nem pedig egyes direkt szülői eljárások bizonyos – elsősorban negatív – pedagógiai szituációk megoldására.

Imre Sándor a családi nevelés valamennyi tényezőjét beható elemzés alá veszi. Így vizsgálja a családi nevelés fogalmát, a család szervezetét, a szülői gondolkodás és kötelességek sajátosságait, a gyermek fejlődését meghatározó családi hatásokat, a családi nevelés sikerének feltételeit, a nevelés különböző feladatainak (értelmi, erkölcsi, testi) érvényesítését a családon belül, valamint a családi nevelés eszközeit. Külön fejezetben foglalkozik a gyermek fejlődésének korszakaival, és a felnőttekkel való viszonyával. Könyvének záró fejezetében a családi nevelés alapvető törvényeit ismerteti. Ezek közé sorolja: a gyermek egyéniségéhez való alkalmazkodást, az egyéni fejlődés szabadságának figyelembe vételét, a fejlődéssel való lépéstartás követelményét, a szülők önnevelését, a bizalom megőrzését, a szülők és gyermekek személyes viszonyának meglétét, s végül, a távoli célokra gondolás igényét. Ez utóbbi törvények is jelzik, hogy Imre Sándor a családi nevelés ma is leglényegesebb elveit fogalmazta meg.

A családi nevelés központi kérdésének a családi kötelességeket tartotta, mivel ez fogja össze a család rendkívül szerteágazó és felelősségteljes életét. Ezeket írja: „Mint-hogy a család az emberi közösség legszűkebb körű, legegyszerűbb alakja, ezért a család tagjainak egymáshoz való viszonya is a legegyszerűbb, legközvetlenebb minden elképzelhető emberi viszonyok között. A kölcsönös kötelességek jelentősége is itt érzik még legközvetlenebbül. Egészséges családi élet csak ott lehet, ahol a családnak minden, már gondolkodni tudó tagja érti, hogy mindkét félnek vannak kötelességei, azaz, vannak szülői kötelességek és gyermeki kötelességek. A család benső élete, rendje, a családtagok egymáshoz való személyes viszonya azon fordul meg: látják-e, és miképpen nézik ezeket a kötelességeket, s főként miképpen teljesítik. Csak az a család lehet boldog, ott lehetséges a nyugodt élet, ahol mindkét fél a tőle telő legteljesebb mértékben megteszi kötelességét, ahol ezt egyik sem a másiktól várja, hanem mindenik elől akar járni ebben.”. Minden erőltetett aktualizálási szándéktól mentesen megállapíthatjuk, hogy Imre Sándornak a családi kötelességekről megfogalmazott gondolata napjainkban is helytálló, annál is inkább, mivel a jelenlegi családi nevelésben és a családi nevelés pedagógiájában eléggé megfelelkezünk a kötelességek ilyen középpontba állításáról és teljesítéséről. Ugyanakkor azonban Imre Sándor azt is megállapítja, hogy a kötelességeket nem lehet azonos mértékkel mérni, s ezért első helyre a szülői kötelességeket teszi. Így vélekedik: „Gyermei kötelességekről csak azokban a családokban lehet jogosan szó, amelyekben a szülők kötelességérzése fejlett. Csak annak van joga várnia gyermekeitől valamit, aki megtett érték mindent; az beszélhet a szülők iránt való gyermeki kötelességekről, aki a maga anyai vagy apai kötelességét híven igyekezett teljesíteni.”.

Ebből a gondolatból kiindulva vizsgálja a szülői gondolkodás pedagógiai sajátosságait. Ezt írja: „A szülői gondolkodásnak az az alapvető tulajdonsága, hogy a gyermek benne a középpont; azaz, mindig a gyermek állapota, magaviselete, jövője foglalkoztat-

ja, mindent a gyermekekre vonatkoztat; a szülői gondolkodású ember érzelmi világában a gyermeke iránti szeretet az uralkodó érzélem, innen származik öröm és fájdalom, aggodalom és megnyugvás; akarását, cselekvését is ez irányítja: mindent megtesz a gyermek javáért és nem tesz semmit, ami annak káros lehetne.”.

Többször is hangsúlyozza, hogy a szülői nevelés csak akkor eredményes, ha ez tudatosan történik: „A tudatosság azt jelenti, hogy az apa vagy anya rájön, mily nagy része van neki gyermekeinek alakulásában, mily nagy mértékben fordul meg rajta azok testi-lelki fejlődése.”. Ellenzi tehát az ösztönös, a megszokásokon, pusztán tapasztalaton nyugvó családi nevelést. A tudatos szülői nevelés végzése érdekében kétirányú felkészülést igényel: „A szülőknek feladataik teljesítése érdekében határozott ismeretekre van szükségük: egyfelől a gyermekekre, másfelől a nevelésre vonatkozó ismeretekre.”. Nagyon fontosnak tartja azt, hogy a szülők ismerjék a gyermek- és ifjúkorra vonatkozó tudományos kutatások eredményeit, s ezeket saját tapasztalataikkal vessék egybe. Figyelmezteti a szülőket arra, hogy „minden gyermek más; minden tekintetben sok a különbség a gyermekek között, anélkül, hogy egyik feltétlenül különb lenne a másiktól.”. A gyermek megismerése mellett szükségesnek tartja azt is, hogy a szülők ismerjék a neveléstudomány bizonyos megállapításait, mivel „a nevelésről sem elég annyit tudnunk, amennyi szüleink és tanítóink személyével kapcsolatban gyermekkori emlékként él bennünk, meg ami más családok példájából leszűrődött. Ez csak esetleges, hiányoznak belőle a mértékadó szempontok, és nincs, ami az ellentétes tapasztalatok között eligazítson.”.

Felvákolja a helytelen szülői nevelés két alapvető típusát is: „Vannak szülők, akiknek a szeretet irányítja minden lépésüket, de ebből nem meggondolt, higgadt bánásmód következik, hanem gondolkodás nélküli, érzelgős kényeztetés. És van ennek teljes ellentéte is: a mértéktelen szigorúság. Az egyik a kényeztetés rabszolgájává süllyed annak, aki az ő gondozására, vezetésére szorul, és ekkor a gyermek – nem értelmével, hanem – szeszélyeivel ide-oda rángatja a nála fejlettebbeket. A másik meg a felnőtt ember oktan gőgjében legfőbb tekintélynek érzi és tisztelteti magát, s ezzel megátolja, hogy a gyermek önként elismerje tekintélynek, és bizalommal legyen iránta.”.

Imre Sándor felhívja figyelmünket a helytelen szülői szemléletmód másik formájára is: „Sokkal nagyobb gond és több aggodalom származik a gyermekről való gondolkodás másik területéről: a szellemi természetű feladatokból. Ezek szintén a szülők előtt állanak, s ezek teljesítése az igazi szülői hivatás. A lakással, étellel, ruhával, könyvvél való ellátás csak keret és eszköz. Ebben a keretben, ezekkel az eszközökkel kell végezni az igazi munkát, megoldani az igazi feladatot: a nevelést”.

A helytelen családi nevelés elkerülése érdekében fogalmazza meg a gyermekpszichológia általános tételét, amelyet a szülőknek is be kell tartaniok: „A gyermekekre vonatkozó ismeretek abban a tételben foglalhatók egybe, hogy a gyermek élete folytonos, és fokozatos fejlődés. A folytonosság azt jelenti, hogy a fejlődésben nincs megszakítás; a fokozatosság pedig azt, hogy a természet rendje itt is érvényesül, azaz, nincs ugrás.”.

Nagyon fontosnak tartja, hogy a családi nevelés körében is világosan jelöljék meg a nevelés célját. Helyesen ismeri fel, hogy az egyes családok mennyire különbözően vélekednek arról az irányról, célról, amely meghatározza nevelési tevékenységüket: „A szülőket nem általában a gyermek, a jövő nemzedék érdekli, hanem saját gyermekük; nem az emberiségnek, a nemzetnek a jövőjét kívánják a gyermek által alakítani, hanem arra gondolnak, hogy mi lesz a jövője az ő gyermeküknek, s a nevelést arra valónak tartják, hogy ezt a jövőt, a gyermek sorsát a lehető legjobbá tegye.”. Nem ért egyet a nevelés céljának olyan leszűkítésével, amely az egy foglalkozásra való felkészítést teszi a családi nevelés legfontosabb céljának, de azzal sem, hogy a nevelés célját

túlzottan általánosan jelöljék meg a szülők, mint pl.: a gyermek boldog legyen, vagy: hogy legyen jó magyar ember, legyen becsületes, értelmes, egészséges. A családi nevelés céljaként is azt jelöli meg, hogy „a nevelés feladata: az egyén fejlettségének, teljes kifejlődésének elősegítése. Efelé kell tehát a gyermek alakulását a szülőknek is irányítaniok”.

Ezt a nevelési célt Imre Sándor a nevelés három területével kívánja a családi nevelésen belül is elérni: a testi neveléssel, az értelmi neveléssel és az erkölcsi neveléssel. E három nevelési feladat tartalmát a következőkben jelöli meg: „A testi nevelés célja az egészség, az értelmi nevelés célja a szellemi önállóság, az erkölcsi nevelés célja a gyermek érzelmi világának alakítása, a tiszta jellem formálása.” E nevelési feladatokon belül tér ki az egyes nevelési problémák részletezésére, mint pl.: a munkára nevelés, a műveltség kialakítása stb.

Bő teret szán a családi nevelés keretében alkalmazott nevelési módszerekre is. Helyesen ismeri fel, hogy a nevelési módszerek megválasztása és alkalmazása területén milyen helytelen elvek és gyakorlat érvényesül a családi életben. A családban alkalmazott nevelési módszereket a nevelés három fő feladatához csatolja, amikor három fő nevelési módszert állapít meg: a testi nevelés érdekében az ápolást, az értelmi nevelés érdekében a tanítást, és az erkölcsi nevelés érdekében a gyakorlást. Ez utóbbiba helyezi el a szoktatást, a foglalkoztatást és a jutalmazást, büntetést. Különösen sokat foglalkozik a szoktatás nevelési szerepével. Ezt írja: „Minden szoktatás kettős irányban hat a lelki életben: megerősít bizonyos ingereket, azaz, a többszöri ismétlődéssel megkönnyíti azok hatását; ugyanakkor, gátat emel az ellentétes ingerek útjába, megnehezíti azok érvényesülését.” A szoktatás személyiségfejlesztő hatását teljes körében fogja fel, tehát hangsúlyozza szerepét a testi, az értelmi és az erkölcsi nevelés területén is.

A jutalmazás és büntetés nevelő szerepével is nagyon részletesen foglalkozik. Ennek helyes elvi tételét így jelöli meg: „Nem minden ember tud okosan jutalmazni, sőt, némelyeknek eszébe sem jut, hogy ez a gyermeknek milyen jól esnék. Nem is könnyű eltalálni, mi a legjobb jutalom. Általában mindig olyasmi, ami a gyermek fejlődését valamivel előmozdítja, kedvét fokozza. Soha nem szabad jutalmul megengedni olyat, ami káros lehet, amint büntetésből meg nem szabad elvonni olyat, ami szükséges.”.

Amint látjuk, Imre Sándor a családi nevelés teljes pedagógiai rendszerét áttekinti, s° olyan területekkel is foglalkozik, amelyek a mai családi nevelés elméletéhez és gyakorlatához is hasznosan felhasználhatók.